

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

У статті розглянуто зміни партійних систем у пострадянських країнах протягом 1992–2012 років. Проаналізовано основні методологічні підходи щодо вивчення змін партійних систем. З'ясовано, що більшість партійних систем у пострадянських країнах зазнають перманентних змін і не є стабільними.

Ключові слова: *типи партійних систем, зміни партійних систем, ефективна кількість партій, пострадянські країни.*

Після розпаду Радянського Союзу, на початку 90-х років ХХ ст., спостерігається процес суспільних трансформацій та змін у політичних системах країн пострадянського простору. У перші роки незалежності формат порядку денного визначив основні інституційні зміни у пострадянських країнах. Більшість країн заявили про свій намір рухатися в напрямку до консолідованої демократії, ринкової економіки та багатопартійної системи. Решта країн зазнали значних обмежень у спробі демократичних перетворень.

Успішними прикладами становлення та розвитку партійних систем у порівнянні з пострадянськими країнами є посткомуністичні країни Центрально-Східної Європи та Прибалтики. Незважаючи на те, що науковий інтерес до політичних партій та партійних систем у пострадянських країнах не слабшає, існують певні методологічні проблеми щодо концептуального пояснення змін партійних систем у цих країнах [4, с. 85]. Більшість досліджень використовують теоретичний інструментарій який не завжди відповідає вимогам до порівняльного аналізу партійних систем, які спостерігають у політичних реаліях пострадянських країн [5; 15]. Тому постає ряд важливих питань. Яких змін зазнали партійні системи у пострадянських країнах? Чи простежуються тенденції у трансформаційних процесах партійних систем пострадянських країн? Таким чином, ми зосереджуємо свою увагу на описі та напрямку змін партійних систем у пострадянських країнах.

Метою дослідження є визначення основних змін яких зазнали партійні системи у пострадянських країнах за роки незалежності. Для цього потрібно розв'язати такі завдання: по-перше, проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи щодо вивчення партійних систем; по-друге, виокремити теоретико-методологічний підхід до вивчення змін партійних систем у пострадянських країнах; по-третє, з'ясувати основні зміни партійних систем у пострадянських країнах. Ми аналізуємо зміни партійних систем у 15 пострадянських країнах за роки незалежності. Виключенням є вибори у країнах з мажоритарною виборчою системою. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від встановлення перших демократичних виборів (1992) до сучасного етапу функціонування партійних систем (2012). Враховуючи широкий спектр впливу різних інститутів на тип партійної системи, як незалежних змінних, ми не зможемо розглянути їх у даному дослідженні, однак більш детально розглянемо залежну змінну – зміна партійної системи.

Розвиток знань про партійні системи відбувався паралельно з розвитком порівняльних досліджень. Тому перша типологія партійних систем, розроблена М. Дюверже, була складена на основі спостережень за обмеженою кількістю країн. В основу типології покладений кількісний критерій із простим підрахунком партій, які конкурують між собою [1, с. 112]. Протягом 1960-х і 1970-х років простежувались суттєві концептуальні зміни у типології партійних систем. Дослідники розробили більш складні типології, включаючи нові критерії класифікації. Це було пов'язано, по-перше, з розвитком порівняльних досліджень, які почали включати все більше країн, а, по-друге, партійні системи зазнали досить суттєвих змін, залишаючи все менше випадків двопартійних систем [3, с. 95]. Тому, перший із основних

підходів до вивчення партійних систем вказує на те, що кількість партій та їхні абсолютні значення є фундаментальним критерієм розрізнення партійних систем.

Спроби класифікації партійних систем пішли на спад у 1980-х і на початку 1990-х років. По-перше, партологи зосередили свою увагу на моделях вивчення змін партійних систем, по-друге, у порівняльних дослідженнях, основна увага зосереджувалась на вивченні впливу виборчої системи на партійну систему [3, с. 98]. Поряд з цим, третя хвиля демократизації збільшила кількість країн, які компаративісти змогли включити до порівняльних досліджень. Кількість партій, що брали участь у виборах, частіше потрапляли до законодавчих органів розвинутих демократичних країн. Такі зміни спонукали вчених розвивати інструментарій вивчення партійних систем. Таким чином, другий підхід розглядає партійну систему, як спосіб взаємодії партій у боротьбі за владу. У межах цього підходу зміна партійної системи є не стільки похідною від ідеологічної або організаційної трансформації самих партій, скільки наслідком перетворень, які відбуваються у структурі політичного простору [8, с. 133; 10, с. 78].

Дж. Сарторі стверджував, що повинно існувати чітке правило підрахунку партій. Наприклад, якщо ми рахуємо кількість «істотних» партій, то підраховуємо їхні відносні значення, а не абсолютні [14, с. 121-122]. Методологічну проблему, певною мірою, вирішили М. Лааско і Р. Таагепера, ввівши в науковий обіг поняття ефективна кількість партій (*effective number of parties*), для вимірювання кількості «істотних» партій [9, с. 12-13]. Індекс ефективної кількості партій вказує на кількість партій, їх відносну вагу і є широко застосовуваним методом для розрізнення двопартійних, дві з половиною та багатопартійних систем у порівняльних дослідженнях.

М. Лааско і Р. Таагепера, запропонували індекс ефективної кількості партій, який вдало пояснював фрагментацію партійних систем, і на сьогоднішній день залишається найбільш використовуваним показником. Однак у сучасному світі існує велика кількість партійних систем із домінуючою партією і, за таких умов, використання індексу ефективної кількості партій дає некоректні результати [12, с. 1383-1385; 16, с. 79]. Підрахунок індексу ефективної кількості партій вважають некоректним, коли одна партія отримала більше ніж 50% мандатів і, відповідно, домінує над рештою партій. Тому, Р. Таагепера, увів додатковий індекс, – LC (індекс найбільших компонент), який вираховується як обернена частка найбільшої партії [17, с. 285]. Якщо цей індекс нижчий 2,00, тоді певна партія домінує в партійній системі, оскільки частка її місць більша ніж 50%. Разом з тим, індекс ефективної кількості партій нівелює ключові особливості партійних систем в категорії взаємодії партій між собою.

Новий індекс ефективної кількості партій (N_p), запропонований Г. Голосовим, перевірений на прикладі партійних систем світу, краще вимірює ефективну кількість партій у високо фрагментованих і найменш фрагментованих партійних системах, виконуючи необхідні властивості для індексу такого роду [2, с. 26-27]. Індекс ефективної кількості партій Г. Голосова вираховується за формулою (1.1):

$$N_p = \sum_1^x \frac{1}{1 + (s_1^2 / s_i) - s_i}, \quad (1.1)$$

де s_1 – частка місць найбільшої партії, а s_i – частка місць i -партії у законодавчому органі [7, с. 12].

На основі моделі трикутника Нагаями [18], ефективної кількості партій (N_p) та відносного розміру партій, Г. Голосов запропонував новий метод – двовимірне графічне зображення типів партійних систем (рис. 1.1).

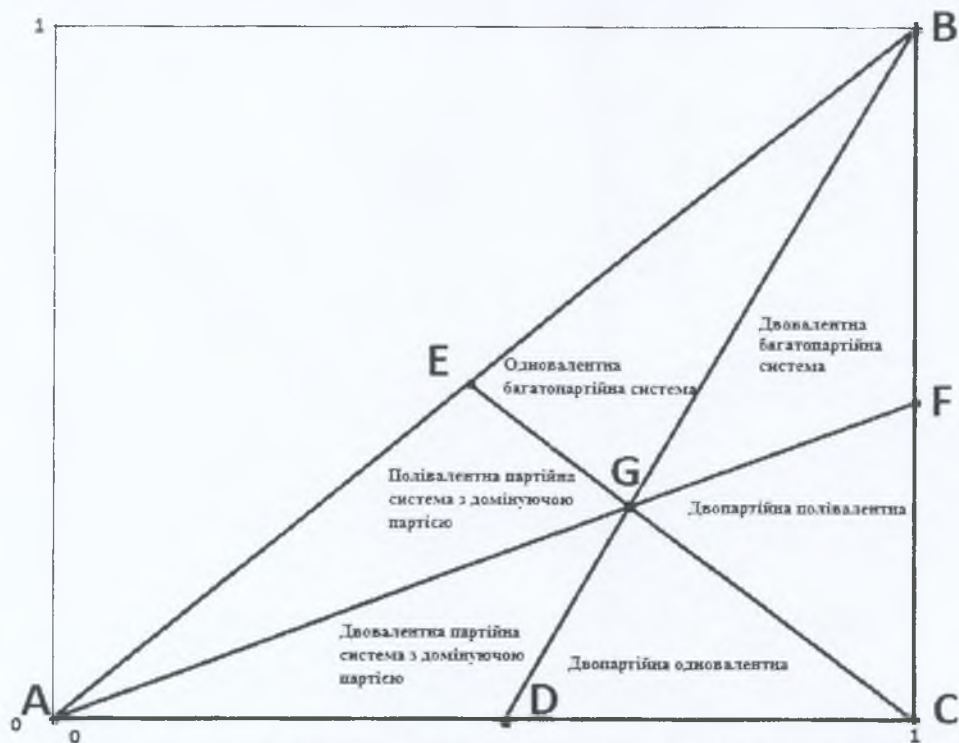

Рис. 1.1. Візуалізація типології партійних систем Г. Голосова (relative-size triangle – RST) [6].

Г. Голосов графічно зображує трикутник та ділить його на шість рівних сегментів, кожен з яких теоретично відображає певний тип партійних систем. Вісь абсцис та вісь ординат є окремими зваженими індексами [6, с. 546], які відображають співвідношення частки місць між партіями. Вершини трикутника ілюструють традиційну потрійну класифікацію партійних систем М. Дюверже. Тоді як кожен із сегментів трикутника класифікує партійні системи на: двопартійну одновалентну (AGD) і полівалентну (FGC), двовалентну партійну систему з домінуючою партією (AGE), полівалентну партійну систему з домінуючою партією (AGE), одновалентну (EGB) і двовалентну багатопартійну систему (BGF). Таким чином, Г. Голосов зумів поділити партійну систему з домінуючою партією на підтипи. Тоді як, до цього, партійні системи з домінуючою партією і багатьма відносно маленькими партіями потрапляли в категорію багатопартійних систем [6, с. 549–550].

Вершина трикутника А є прикладом однопартійної системи, де усі місця в законодавчому органі отримала одна партія. Вершина С свідчить про двопартійну систему, оскільки тільки дві партії отримали рівну кількість місць. Вершина В вказує на багатопартійну систему, де існує більше ніж дві партії з однаковою часткою місць у парламенті. Структура діаграми передбачає наявність «розмитих» зон. Тобто, точки які розташовані близько до вершин трикутника нівелюють відмінність між підтипами партійних систем [6].

Третій підхід розглядає партійну систему не стільки як систему зв'язків окремих партій між собою, а як систему зв'язків з їхніми виборцями. Такий підхід базується на тому, що зміна партійної системи є похідною від зміни виборчої поведінки [11, с. 54]. У такому випадку проявом інституціоналізації партійної системи буде здатність політичних партій отримувати регулярну підтримку виборців.

Спробуємо поглянути на трансформацію партійних систем у пострадянських країнах крізь призму другого підходу. Методологічною основою дослідження є двовимірний метод класифікації партійних систем Г. Голосова, науковий інструментарій якого відкриває значні можливості для вивчення змін та розвитку партійних систем у посткомуністичних країнах. Разом з тим, використання індексу ефективної кількості партій не є достатньою умовою для

аналізу змін партійних систем, а тому вимагає застосування додаткового інструментарію (RST).

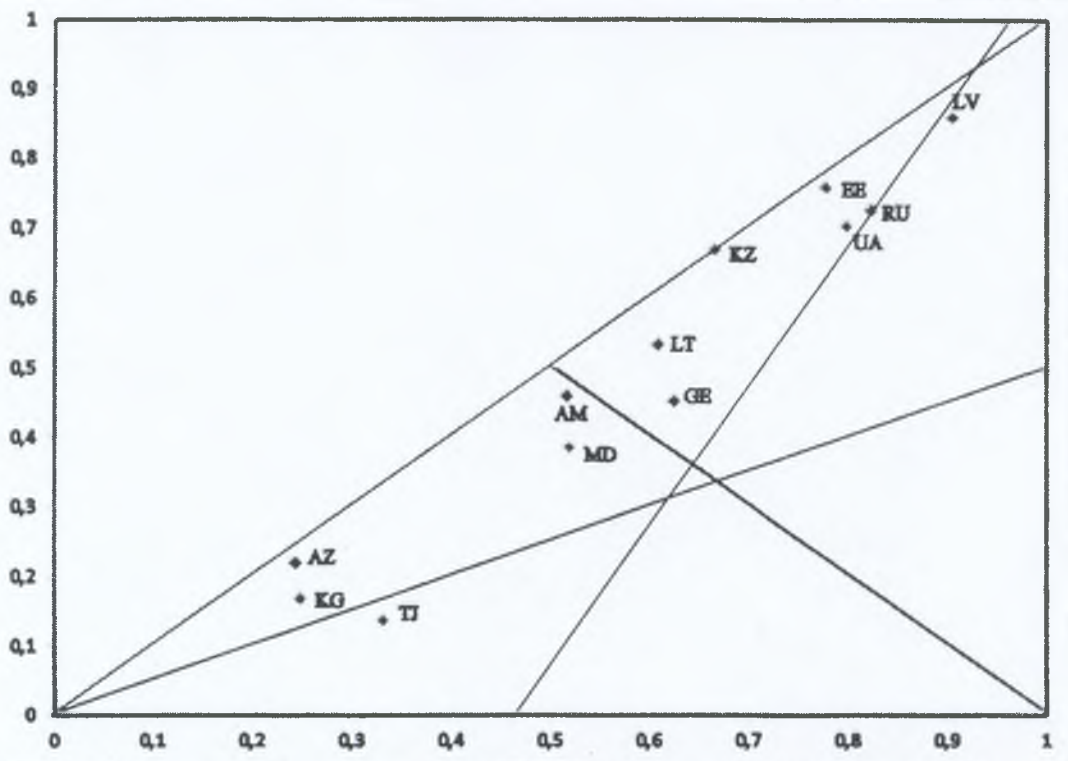

Рис. 1.2. Зміни партійних систем у пострадянських країнах (1992–2002)*

*Країни позначені аббревіатурами: AM – Вірменія; AZ – Азербайджан; EE – Естонія; GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна.

Для визначення основних змін партійних систем у пострадянських країнах було проаналізовано результати 60 виборів, до законодавчих органів влади, за пропорційною основою протягом 1992–2012 років. Щоб з'ясувати наявність змін партійних систем у пострадянських країнах ми поділили хронологічні рамки дослідження на дві частини: 1992–2002 (рис. 1.2) та 2003–2012 (рис. 1.3) роки. Для кожної країни, за певний період часу, було обраховано середнє значення коефіцієнтів координат.

Більшість країн, у перші роки незалежності, вибудовували багатопартійну систему (Естонія, Грузія, Казахстан, Литва, Латвія, Росія та Україна). Поряд з тим, ряд країн інституційно обмежували розвиток багатопартійної системи. Протягом 1992–2002 років простежувалась полівалентна партійна система з домінуючою партією (Вірменія, Азербайджан, Киргизстан, Молдова) та двовалентна партійна система з домінуючою партією (Таджикистан).

Протягом наступного періоду часу (2003–2012) простежуються суттєві зміни партійних систем у пострадянських країнах. Тільки три країни не зазнали змін партійних систем. Литва і Латвія залишились у категорії одновалентної багатопартійної системи, а Молдова у полівалентній партійній системі з домінуючою партією. Партійна система України та Естонії хоча і належить до багатопартійної, але зазнала змін в межах цієї категорії з одновалентної до двовалентної багатопартійної системи.

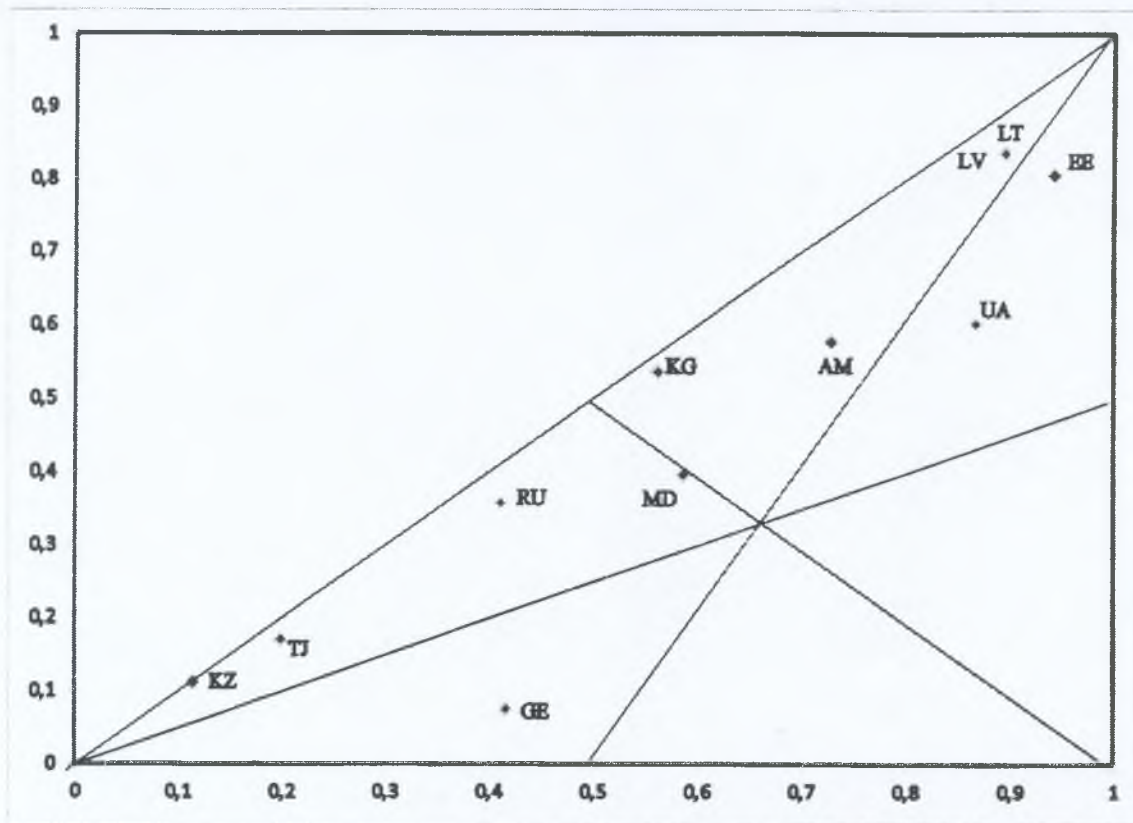

Рис. 1.3. Зміни партійних систем у пострадянських країнах (2003–2012)*

*Країни позначені абрєвіатурами: AM – Вірменія; EE – Естонія; GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна.

Три країни перейшли з категорії багатопартійної до партійної системи з домінуючою партією. Партійна система Казахстану та Росії зазнала змін з одновалентної багатопартійної до полівалентної партійної системи з домінуючою партією. Грузія перейшла з одновалентної багатопартійної до двовалентної партійної системи з домінуючою партією. Протягом досліджуваного періоду часу відбулись суттєві зміни партійних систем з полівалентної партійної системи з домінуючою партією до одновалентної багатопартійної (Киргизстан та Вірменія). Партійна система Таджикистану зазнала змін тільки у межах категорії партійної системи з домінуючою партією: з двовалентної до полівалентної партійної системи з домінуючою партією.

Найпростішим методом порівняння змін партійних систем є ступінь фракційності (Rae index [13]). Обрахувавши індекс фракційності, для перших та останніх виборів у пострадянських країнах, ми з'ясували що між цими змінними не існує зв'язку (рис. 1.4). Тобто, коефіцієнт кореляції Пірсона незначущий і нульову гіпотезу про відсутність зв'язку приймаємо. Описова статистика, для двох наборів даних, показує що середнє значення і стандартне відхилення є схожими. Такі результати засвідчують, що у більшості випадків зміни партійних систем відбувалися в межах однієї категорії між підтипами партійних систем.

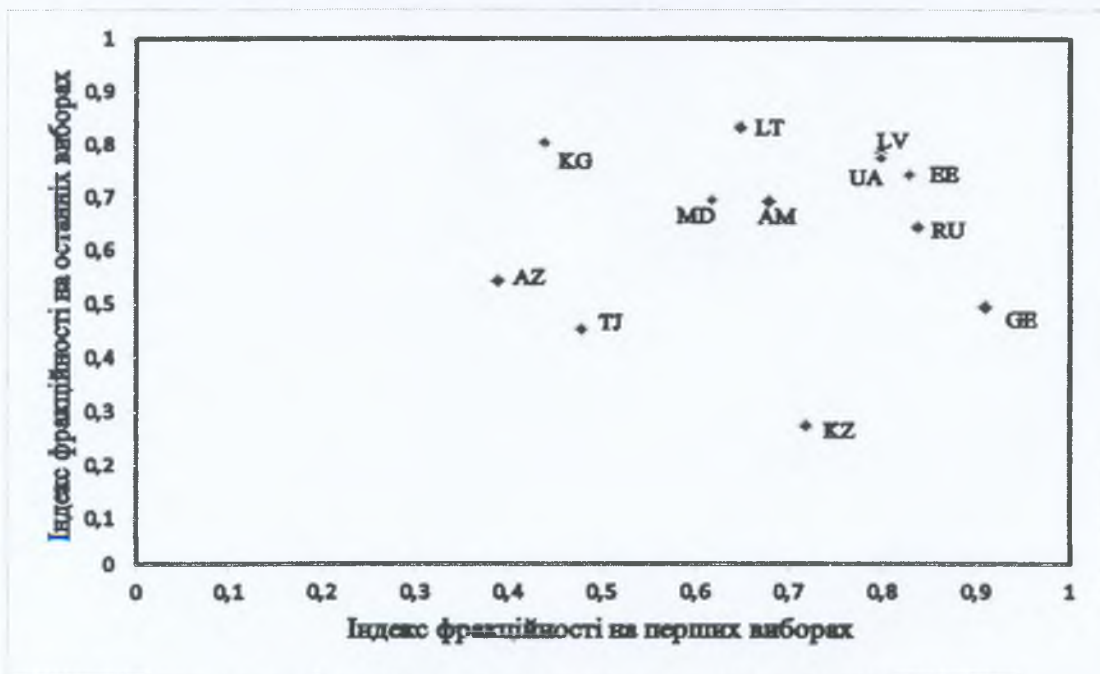

Рис. 1.2. Фракційність партійних систем у пострадянських країнах*

*Країни позначені абрєвіатурами: AM – Вірменія; AZ – Азербайджан; EE – Естонія; GE – Грузія; KG – Киргизстан; KZ – Казахстан; LT – Литва; LV – Латвія; MD – Молдова; RU – Росія; TJ – Таджикистан; UA – Україна.

Аналізуючи результати від виборів до виборів, ми з'ясували, що за досліджуваний період часу, найбільше змін зазнала партійна система Молдови та Грузії (шість циклів змін). Партійна система України зазнавала змін чотири рази. Вірменія, Естонія, Латвія, Росія пройшли крізь три типи партійних систем. Киргизстан, Казахстан, Литва і Таджикистан змінили двічі тип партійних систем. Партійна система Азербайджану не зазнавала змін. Отож, чим більшу кількість змін зазнала партійна система, тим більш нестабільною вона є. Білорусія, Туркменістан та Узбекистан не були включені до порівняльного аналізу, оскільки мажоритарна виборча система і пропрезидентська система нівелюють становлення партійної системи.

У нашому дослідженні ми прагнули з'ясувати основні зміни яких зазнали партійні системи у пострадянських країнах протягом досліджуваного часу. Найбільш поширеним типом партійної системи, протягом 1992–2002 років, була одновалентна багатопартійна система. Тоді як протягом 2003–2012 відрізка часу спостерігаємо тенденцію переходу до партійних систем з домінуючою партією. Загалом, протягом 1992–2012 років, відбулись суттєві зміни партійних систем у п'яти країнах. Киргизстан і Вірменія перейшли з категорії партійної системи з домінуючою партією до багатопартійної системи. Грузія, Росія та Казахстан змінили партійну систему з багатопартійної на партійну систему з домінуючою партією.

Література:

1. Дюверже М. Политические партии / Дюверже М.; [пер. с фр. Л. А. Зиминной]. – М.: Акад. проект, 2000. – 558 с.
2. Лебедюк В. Еволюція методологічних підходів до вивчення партійних систем / Віталій Лебедюк // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи : матер. III між нар. Наук.-практ. конф. студ., аспір. та мол. науковців (1 березня 2013 р., м. Чернівці). – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 25–28.

3. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле та сьогодення / Віталій Лебедюк // Політичний менеджмент. – К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. – №. 59. – С. 92–102.
4. Швирков О. Партийные системы постсоветского пространства: дефицит теории? / О. Швирков // Партийна система України після парламентських виборів - 2012: аналіт. доп./ за заг. ред. О. А. Фісуна; Регіон. Філіал НІСД у м. Харкові. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – 116 с.
5. Armingeon K. and Careja R. Institutional change and stability in postcommunist countries, 1990-2002 / Klaus Armingeon and Romana Careja // European Journal of Political Research. – 2008. – Vol. 47. – № 4. – P. 436–466.
6. Golosov G. Party system classification: A methodological inquiry / Grigorii V. Golosov // Party Politics. – 2011. – Vol. 17. – P. 539–560.
7. Golosov G. The Effective Number Of Parties: A New Approach / Grigorii V. Golosov // Party Politics. – 2009. – Vol. 10. – P. 1–22.
8. Kitschelt H. European Party Systems: Continuity and Change / M. Rhodes, P. Heywood, V. Wright // Developments in West European Politics. – London: MacMillan Press., 1997. – 363 p.
9. Laasko M., Taagepera R. Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe / M. Laasko, R. Taagepera // Comparative Political Studies. – 1979. – Vol. 12. – № 3. – P. 3–27.
10. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance In Thirty-Six Countries. – New Haven: Yale University Press., 1999. – 368 p.
11. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations / Mair P. - Oxford, Clarendon Press, 1997. – 244 p.
12. Molinar J. Counting the Number of Parties: An Alternative Index / Juan Molinar // American Political Science Review. – 1991. – Vol. 85. – № 4. – P. 1383–1391.
13. Rae D. A note on the Fractionalization of Some European Party Systems / Douglas W. Rae // Comparative Political Studies. – 1968. – Vol. 1. – № 3. – P. 413–418.
14. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis / G. Sartori. – New York, 1976. – p. 368.
15. Slomczynski K., Shabad G. and Zielinski J. Fluid Party Systems, Electoral Rules and Accountability of Legislators in Emerging Democracies: The Case of Ukraine / Kazimierz M. Slomczynski, Goldie Shabad and Jakub Zielinski // Party Politics. – 2008. – Vol. 14. – № 1. – P. 539–560.
16. Taagepera R., Shugart M. Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems / R. Taagepera and M. Shugart. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 292 p.
17. Taagepera R. Conservation of Balance in the Size of Parties / R. Taagepera // Party Politics. – 2005. – Vol. 11. – P. 283–298.
18. Taagepera R. Extension of the Nagayama Triangle for Visualization of Party Strengths // Rein Taagepera. – 2004. – Vol. 10. – P. 301–306.

Лебедюк В. Н. Трансформация партийных систем в постсоветских странах

В статье рассмотрены изменения партийных систем в постсоветских странах в течение 1992–2012 лет. Проанализированы основные методологические подходы к изучению изменений партийных систем. Выяснено, что большинство партийных систем в постсоветских странах испытывают перманентные изменения и не являются стабильными.

Ключевые слова: *типы партийных систем, изменения партийных систем, эффективное количество партий, постсоветские страны.*

Lebediuk V. Transformation of party systems in the post-Soviet countries

The article gives us an analysis of the main types of the party systems and their changes of post-Soviet countries for 1992–2012 years. The evolution of the main criterias concerning the party systems classification has been analyzed. We came to the conclusion that the majority of party systems of the post-Soviet countries are not stable and suffering permanent changes.

Keywords: party system classification, changes of party system, the effective number of parties, post-Soviet countries.

УДК 316.347:159.923.35(477)

Матієк Оксана Миколаївна,

аспірантка кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова

ІСТОРИЧНА ПРИРОДА ТА СПЕЦИФІКА УКРАЇНСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

У статті висвітлені проблеми історичної природи та специфіки українського менталітету та його співставності з російським і європейським менталітетом у контексті вибору інтеграційного вектора.

Ключові слова: менталітет, орієнтальний психотип, окцидентальний психотип, візантійський психотип, український психотип, інтеграційний вектор.

Спроби пізнати національні відмінності мають дуже давню історію. Вивчення особливостей українського менталітету, його основних характеристик завжди привертала до себе особливу увагу. В різні часи на різних етапах розвитку суспільства науковці намагалися виокремити специфічні риси, які притаманні українській нації, довести ментальну відмінність України і Росії, спорідненість з Європою, або навпаки. Ця проблема потребує детального дослідження і на даному етапі розвитку незалежної України. В першу чергу, це пов'язано з тим, що, звільнившись від залежності, Україна та її нація опинилися перед вибором власної стратегії економічного і політичного поступу, який вже здійснили багато країн. Відповідь на запитання, чому економічний, політичний, соціокультурний розвиток держав світу відбувається по-різному криється, можливо, у відмінності менталітетів їх народів. Крім історичної детермінанти та геополітичних чинників, менталітет виступає фактором, який визначає подальший розвиток нації та її місце серед цивілізованих країн світу. Крім того, цікавим є той факт, що більшість наукових досліджень у галузі менталітету «ставили собі за основне завдання високо цінувати якості своїх співвітчизників і принижувати їх у своїх суперників» [22, с. 220]. Тому варто було б об'єктивно та системно дослідити дане явище, намагаючись знайти як плюси, так і мінуси національного характеру українців та прослідкувати передумови їх формування.

Дослідженням проблеми українського менталітету займалися такі вчені як І. Варзар, О. Донченко, Ю. Романенко, В. Добіжа, Б. Цимбалістий, М. Костомаров, Н. Григорійв, Л. Залізник, О. Козлова, П. Кононенко, О. Кульчицький, Г. Лозко, В. Сніжко, О. Стражний, М. Шлемкевич, Т. Говорун, М. Грушевський, І. Мірчук, В. Янів та інші.

У найзагальнішому вигляді менталітет це - сукупність генетично і соціально зумовлених ознак, які властиві певній етнічній спільноті й визначають форми її соціокультурної активності, національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних осіб чи подій, ставлення до навколишньої дійсності. Крім того, менталітет є певною абстракцією, вмістилищем ознак та характеристик, які для окремої людини чи соціальної групи формуються у відповідний тип, залежно від комбінацій складових елементів (рис), які наповнюють це поняття.

Традиційно до найхарактерніших рис українського менталітету зараховують: консерватизм, схильність до демократичності або анархії, духовність, образність сприйняття,